

ERZİNCAN TARİHİ
CİLT VI
KÜLTÜREL ve SOSYAL HAYAT
(Dini Hayat, Eğitim, Ulemâ ve Eserleri)

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Halil BALTACI

Dr. Öğr. Üyesi Salih KAYMAKÇI

Bu kitabın tüm hakları Erzincan Valiliği ve
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Rektörlüğü'ne aittir.
Kitapta yer alan bölümlerdeki tüm sorumluluk yazarlarına aittir.

Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Haberleşme Adresi:

Erzincan İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü

Atatürk Mahallesi Kültür Merkezi

Barış Manço Park İçi

Telefon:0 446 214 30 79

Faks:0 446 214 80 22

E-Posta:iktm24@kulturturizm.gov.tr

Erzincan Valiliği Yayınları

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Yayınları

ISBN: 978-975-17-4615-3

Erzincan-2020

ŞAMANİZMİN ANADOLUYA YANSIMASI: ERZİNCAN İL ÖRNEĞİ*

Dr. Öğr. Üyesi Kader ALTIN**

Erzincan'da yaşayan ve Alevi geleneğine bağlı olan halkın dini ve sosyal hayatında önemli bir yere sahip olan Cem törenleri ve bunun etrafında şekillenen, inanma ve uygulamalar ile bunlara ilişkin tutum ve davranışların, eski bir inanç şekli olan Şamanizm ile ilgili benzerlik ve farklılıkları üzerinde elden geldiğince durulmaya; dolayısıyla da söz konusu olgu etrafında kümelenen bir takım inanç ve ritüellerin nesnelliği Erzincan il örneği üzerinden ortaya konmaya çalışılmıştır. Erzincan çevresi ve köylerinde yaptığımız saha araştırmaları ile Şamanizm'e ait kültürel unsurların Erzincan halk kültüründeki etkileri örneklerle verilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma esas itibariyle bir saha araştırmasıdır. Bu bağlamda, araştırmanın verileri bizzat araştırmaya konu olan Erzincan ilinde gözlem ve mülakatlar yoluyla toplanmıştır. Sonuç olarak Şamani uygulamaların sistematığı ile Alevi-Bektaşî inancının sistematığında önemli paralellikler tespit edilmiştir

Türklerin İslam öncesi dini inanç sistemlerinde genel olarak Gök-Tanrı (Tengri) inancı hâkimdi. Gök-Tanrı, bozkır kavimlerinin inancında tek yaratıcı olarak kabul edilmiş ve sistemin merkezinde yer almıştır. Gök-Tanrı'nın bütün kutsal varlıkların başında sayıldığına ve hepsine üstün geldiğine, yetkin bir iktidar sahibi olduğuna ve semavi bir yapıya sahip olduğuna inanılmıştır. Özellikle Eski Gök-Türk inançlarında, Gök Tanrı'nın tek yaratıcı varlık olduğu, ateş ve su gibi bazı çevresel faktörlere kutsallık verilmekle beraber, sadece yer ile göğün yaratıcısı olan Tanrı'ya inanıldığı varsayılmıştır.¹ Türkler, İslam öncesinde hayat şartları gereği; şehircilikten uzak, çadırda yaşamaya alışkın basit bir hayat sürdürmüşlerdir. Bu nedenle din ve mezhep konularına pek ilgi duymamış, pek çok dini, hatta başlangıçta İslamiyet'i, benimsedikleri halde yine de kendi milli geleneklerine bağlı kalmışlar, yaşantılarında bir değişikliğe gitmemişlerdir.²

Türklerin İslamiyet'i kabul ettikten sonraki dönemde dini hayatlarında eski Türk inanışlarının izlerini en çok Alevi-Bektaşî inancı arasında görmekteyiz. Alevilik, İslamiyet inancı içerisinde değerlendirilmesine rağmen eski Türk inançları ve kültür unsurlarına bağlı kalmış değişimden yana olmamıştır. Anadolu Aleviliğinde ise başta Şamanlık olmak üzere eski Türk inançları ile Müslümanlık birleştirilmiş ve bu inanç Türkmen, Yörük, Tahtacı, Kızılbaş gibi isimlerle anılmıştır.

Bu insanlar Horasan'dan İran üzerinden göç ettikleri için İran'ın Şii-Caferî inançlarından ve geleneklerinden etkilendiler. Erzincan ve yöresine yerleşen Alevilerin miladın dokuzuncu yüzyılında Türkmenistan'dan başlayan birçok Türk ve Türkmen

* Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi, Yıl,6, Sayı,24, Ağustos,2015.

** Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen edebiyat Fak. Tarih Bölümü kpolat@erzincan.edu.tr

¹İbrahim Kafesoğlu, Eski Türk Dini, Ankara,1980, s.54.56.63-64

² Osman Turan, Selçuklular ve İslamiyet. Ankara,1993,s.10-11

kabilelerin Anadolu'ya geçip ve bunlardan bir asır sonra gelen Kayıhanilerle birlikte yine birçok Türk oymaklarının Fırat ve Dicle vadilerine gp yerleştiklerini görüyoruz. Alpaslan'ın Malazgirt zaferinden sonra, yine Türkistan'dan pek çok Türk boylarının, Selçuk ve Harezmi kabilelerinin doğunun çeşitli yerlerine, Dersim ve Erzincan havalisine getirilip yerleştirilmiştir.³

Orta Asya ve n Asya'dan Anadolu'ya gelen kitleler, Müslümanlığı kabul etmekle birlikte eski şaman inancına ait İslam'a aykırı birçok kültürü de İslam'la kaynaştırmışlardı. Gök Tanrı'nın yeryüzündeki ruhani temsilcileri olan şamanist din liderleri; Kam ve Dedeler, Türkler İslam'a girdikten sonra da bu ruhani görevlerini devam ettirmişlerdir. Eski Türk dinlerinde ruhani ve dini liderler İslam dinine uygun şekil alan Baba, Dede, Pir, Abdal, gibi lakaplar alarak sosyal ve dini hayatta varlıklarını sürdürmüşlerdir. Anadolu'nun ortasında gezinen bu şaman babaları, Horasan dervişleri bir lokma bir hırka prensibini kabul etmiş olarak Anadolu kentlerinde geziyor, dolaşıyor, örgütsüz ve sistemsiz olarak fikirler yayıyorlardı.⁴

şamanizm Unsurlarının Erzincan rneği

Erzincan'da yaşamış ve yaşamakta olan insan topluluklarının yapısı, tarihi kaynaklardaki bilgilere göre çok değişik karakterdedir. Anadolu'nun Türkleşmesi yıllarında; Oğuz boylarından değişik oymakların Erzincan çevresinde yurt tutmuş oldukları bilinmektedir. Uygur, Kargın, Bayındır oymakları, Akkoyunlular ve Karakoyunlu Türkmenleri, Dede Korkut torunları bu bölgelerde ömür sürmüşlerdir.⁵ Bu günkü halk da onların soyundan gelen insanlardır.

Öyle ki şamani uygulamaların sistematığı ile Alevi-Bektaşi inancının sistematığında bu yönde paralellikler görülmektedir. şamanlık ile Alevi-Bektaşi inancı arasında dini liderler, törenlerde özel giysilerin giyilmesi, sıra ve mertebe ile oturulması, tören esnasında müzik, şiir ve dansların birlikte bulunması, çeşitli erkân ve kurallar, kurban tığlaması, dualar bakımından büyük benzerlikler vardır.⁶

Eski şamani inançlara benzeyen inançlardan birisi keramet sahibi, her derde deva bulan ve gaipten haber veren Kam'ların yerine Müslüman şeyhler'in ve Evliya'nın geçmesi olmuştur. Bunlar gbe Türkler'e İslamiyet'i geniş, yumuşak bir ruh ve mana ile anlatmışlar ve Türklerin İslamlaşmasında önemli katkılar sağlamışlardır.⁷ Eski Türklerdeki din adamı olan Kamlar ile Alevi-Bektaşi geleneğinin din adamları olan Dede-Babalarda belirli bir sülale ve soydan gelme mecburiyetinin olması Alevilik-

³Kadri Kemal Kop.(1933). Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu. Ankara.1933,s. 3-6.

⁴ Orhan Türkdoğan, Alevi Bektaşi Kimliği. İstanbul.1995.s.102; Mehmet Erz, Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik. Ankara,1990, s.327; Necdet Subaşi, Anadolu Aleviliği zerine, Bilim name: Düşünce Platformu, I, sayı: 1,2003,s.175-176

⁵ Ali Kemali Aksüt, Erzincan Tarihi. Ankara,1931.s.262

⁶ Mehmet Erz, Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik. İstanbul,1977,s.313;Abdülkadir İnan, Tarihte ve Bugün şamanizm. Ankara, 1995,s.114-115

⁷ Osman Turan, Selçuklular ve İslamiyet. Ankara,1993.s.10-11

Bektaşiliğin Gök Tanrı inancıyla benzerlik olan yönlerinden birisidir.⁸ Erzincan yöresi Aleviliği, 12 Ocak tabir edilen Ehli Beyt'e dayanan ve 12 kolu temsil eden ocak ve ocağın başı sayılan dede tarafından temsil edilir. Aleviliğin yaşatılmasında bu dedelerin fonksiyonu oldukça fazladır.

Dede veya ocak sahibi olmak, diğer bir deyişle Dedelik ve Ocakzâdelik kurumu, Anadolu Aleviliği'nin yüz yıllar boyunca ayakta kalıp kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan en önemli kurum olup, Aleviliğin sosyal ve dini yapılanmasında temel bir öneme sahiptir. Dolayısıyla Anadolu Aleviliği'nin sağlıklı bir tarzda anlaşılabilmesi, bu kurumun bilinmesi ile eşdeğerdir. Anadolu' da dede olmanın temel şartı Dede soyundan gelmektir.⁹

Ancak sadece Dede soyundan gelmek yeterli olmamıştır. İmam Cafer Buyruğunda Dede olmayı şöyle tanımlar: “ *Pir olmanın ilk şartı, Şah-ı Merdan Ali'nin neslinden olmaya mütevaftır. Ondan gayrısına pirlük etmek bir veçhile caiz değildir. Sonra Pir'in kamil, olgun bir kimse olması lazımdır. Kemal derecesine yükselmeyen, her haliyle bir imtisal örneği olmayan bir kimsenin başkalarına yol göstermesine, irşad etmesine elbette ki imkan yoktur. Bu kemalin bilgi ile taçlanması da gerekir. Pirin dört kapıyı; şeriat, tarikat, marifet ve hakikat ve bunların menşesini, sebebini, nevelerini, rükünlerini, farzlarını, sünnetlerini, nafilesini ve*

ne şekilde tatbik ve itmam edilmiş olacağını bilmesi iktiza eder. Şeriat gemi, tarikat deniz, marifet dalgıç, hakikat incidir demişlerdir. Pir gerçektir ki şeriat gemisine binip tarikat denizinde yüzsün. Ve marifet dalgıcı olsun da, hakikat incisini çıkarsın. Böylece ikrarları caiz olur ”¹⁰

Alevilik üzerine önemli çalışmaları bulunan Ali Yaman'ın Alevilik-Kızılbaşlık Tarihi isimli eserinde ise Dedelerin geçmişte sahip olması gereken nitelikleri şöyle anlatır:

- 1- Bir Ocaktan (Ocakzade) gelmek, yani Evlad-ı Resul olmaları veya hizmet veya keramet yoluyla mürşitlik payesi kazanmış bir erenin soyundan gelen ocakzade bir aileye mensup olmak,
- 2- Bilgili,eğitici ve terbiye edici (mürebbi) olmak,
- 3- Adaletli, ahlaklı ve örnek insani özelliklere sahip (Mürşid-i kamil) olmak,
- 4- Temel inanç esaslarını ve uygulamayı gösteren “Buyruk” kitaplarında yazılı esaslara ve yerleşmiş geleneksel esaslarına uyuyor olmak,¹¹

Ocakzadeler'in (Dedelik Kurumu) İşlevleri

- 1- Sosyal ve dinsel bakımdan topluma önderlik etme ve davranışlarıyla, yaşantısıyla örnek olma,

⁸ Mehmet Talas, Eski Türk Dini Olan Gök Tanrı İnancı ve Türk Alevilik-Bektaşiliğinin Benzerlikleri. Türk Kültürü Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, (2005).s.33.

⁹ H. Yıldız, Anadolu Aleviliği: Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme. Ankara, 2004.s.224-231; Eröz,1977, s.282

¹⁰ Komisyon, İmam Cafer Buyruğu. İstanbul,1959.s.75

¹¹ Ali Yaman, Alevilik Kızılbaşlık Tarihi. İstanbul,2012.s.235

- 2- Toplumun irşat (aydınlanma) ve bilgilendirmek,
- 3- Toplumda birliği ve dayanışmayı sağlamak,
- 4- Sosyal ve dinsel törenleri (Cem, cenaze, evlenme törenleri vb) yönetmek,
- 5- Adaleti sağlamak, suçluları düşkün ilan etmek,
- 6- İnanıcı ve gelenekleri yaşatmak ve aktarmak,
- 7- Kutsal güçleri nedeni ile maddi manevi sorunu olanların, hastaların başvuru yeri olmak.¹²

Şaman (Kam) olmak için belirli bir Kam'ın soyundan olmak gerekmektedir. Şamanların tümü içe dönük ve sınırlı kişilerdir. Bu nedenle kim Kam olacaksa ailesi ona engel olmaya çalışırdı. Kamlar'ın kazancı da azdır. Buna karşın ille de Şaman olacaksa yaşlı ve deneyimli bir Şaman'ın eğitimine verilir. Yaşlı şaman ona ruhların adlarını, okunacak duaları, soyundaki ünlü Şamanların kimliklerini, tören kurallarını öğretir. Sonra bir törenle genç Şaman yaşlı Şaman'ın gözetiminde öğrendiklerini uygular. Ancak davul yerine "asa" ya da "yölge" denilen küçük bir yay kullanılır. Bu durum dedelerin yetişmesinde de aynen vardır. Kaldı ki asa konusu kimi Alevi bölgelerinde bugün bile geçerlidir. Şaman dualarında "Teleütlerin tözüne seslenilirken" "Elinde tuttuğun asa söğüt ağacındandır; yeşil çuha ile süslemişsin" denilir. Asa Şamanların gizliyi bildiren araçlarıdır.¹³

Alevilikte "*tarik*", "*alaca değnek*", "*erkân değneği*" gibi dedelerin törenleri yönetmesine yarayan asalar kutsaldır ve Şamanlıktan geçmez. Bu değnek yeşil bir torbada saklanır, belli günler geldiğinde duvaz-imam okunarak torbasından çıkarılır.¹⁴

Alevi Cemlerinde ayrıca bu asaya **Serdeste**, **Tarik**, **Erkan**, **Zülfikar** veya **Alaca Değnek** de denmektedir. Dede asa ile taliplere dua eder. Bazı yörelerde asa olmadan cem töreni yapılamaz.¹⁵

Erzincan ilinde yaptığımız saha araştırmalarında da aynı dini ritüelleri gerçekleştiren ailelerin olduğunu tespit ettik. Erzincan merkezde Binali Bircan'ın evinde, Avcılar Köyü de Pir Hüseyin Ahmet Esmer'in evinde, Kızılca Köyünde Hasan Akdağ'ın evinde, Kıştım Köyü 'de (bugünkü adı Avcılar Köyü) adına türbe yapılmış olan Kıştım Evliyası¹⁶olarak tespit edilmiştir. Evlerinde bu tarikleri bulunduran insanlarla yaptığımız görüşmelerde şunları anlattılar. Evlerinde bu tariklerin bulunduğunu herkesin bilmesini çok da istemiyorlar. Herkesin bilmesinin evliyalı rahatsız

¹² Ali Yaman, " Geçmişten Günümüze Kızılbaşlık Alevi Dedeleri", I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri.22-24Ekim 1998,405-423; Ali Yaman, "Anadolu Aleviliğinde Ocak Sistemi ve Dedelik Kurumu", Uluslar Arası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri.23-28 Kasım 2000, s. 849-887

¹³ M.Eliade, Chamanisme. New York,1964.s.227; Cemal Şener, Şamanizm, İstanbul,1997,s.77

¹⁴ Nejat Birdoğan, Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik. Ankara.2010.s.467-468

¹⁵ Cemal Şener, Şamanizm, s.77

¹⁶ Vatan Özgül, "Kıştım Marı (Evliyası) ve Tarik-Pençe Kavgası". Türk Kültürü Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi. S.18. 33-44; Rıza Yıldırım, (2012). Kıştım Marı: Dersim Yöresi Kızılbaş Ocaklarını Hacı Bektaş Evladına Bağlama Girişimi ve Sonuçları, Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi C.1. S.1

etmesinden korkuyorlar. Muharrem ayında veya her yıl ocak ayının sonunda tutulan Hızır orucuna müteakip Cem töreni düzenleniyor.

Civarda yaşayan Kızılbaş -Alevi toplulukları her yıl Hızır orucu mevsiminde Kıştım köyünde toplanıyor ve burada büyük bir Cem töreni düzenleniyor. Tilek (Derebağ) ve Bük Köyü'nde de kerametleri görülen evliyalar (Tarikler) vardır. Ayrıca Gömürge köyünde başka bir Evliya'dan (Tarik) bahsedilmektedir ki Kıştım, Bük ve Gömürge köylerindeki evliyaların birbirinin kız kardeşi olduğuna inanılmaktadır

Şaman ya da Kam diye bilinen bu sâhir adamlar, aynı zamanda mûsikîde ve dansta yeteneklidirler. İslamiyet öncesi dönemde "Sihirbazlık, rakkaslık, musikişinaslık, hekimlik, şairlik gibi birçok vasıfları bünyelerinde toplayan bu adamların (Şamanların), halk üzerinde büyük bir ehemmiyeti vardır"¹⁷

Dedeler de Şamanlar gibi tamamen hafızaya dayanan zengin halk şiirini, nefesleri, duaları ve sözlü halk geleneğini nesilden nesile aktaran iletişim organları gibidirler. Kırgız ve Kazak Şamanları ayinlerde bağlamanın Orta Asya'daki biçimi olan kopuz çalarlar ve kopuz kutsal sayılırdı.¹⁸ Kimi oymaklar şamanlarına yıllık geçim parası, kimi oymaklar da tören başına ücret öderlerdi. Alevilerde de yılın belirli günlerinde dedelere "hakkullah" veya "çıralık" adı altında mal veya para verilirdi. Şamanizm'deki Kam denilen kişide kopuz denilen bağlamaya benzer bir telli çalgıyı ibadet esnasında çalardı ve onu kutsal sayarlardı.¹⁹ Dedeler'in Cem törenleri için dolaşması, o günlerde Zâkirler'in ve Sazandarlar'ın hazır edilmesi buna benzemektedir.²⁰ Saz bir diğer adıyla bağlama Alevilerce kutsal bir müzik aletidir. Çünkü bu toplumun inançları, duyguları, düşünceleri saz eşliğinde dile getirilmiştir. Saz için "*Telli Kuran'an*" da denir. Saz olmadan söz, söz olmadan da saz olmaz.²¹

Semah'ın felsefesiyle, Şaman raksının felsefesi aynı noktada buluşur "Tanrıya Ulaşmak". Nitekim törenden sonra Cem Erenleri birbirlerine "*miracın kutlu olsun*" derler. Cem de ki bu merasim Şamanın göklere seyahati, orada tanrı huzuruna varması, suçları affettirmesi esasıyla aynıdır.²² Şaman ayinlerinde olduğu gibi turna, Alevi- Bektaşî inancında da önemli bir yere sahiptir. Turna ile Hz Ali özdeşleştirilir. Semah'ta turnanın uçuşunu, duruşunu, kanat çırpışını sembolize eden figürler mevcuttur.²³ Erzincan Turnalar Semahında da turna kuşunu simgeleyen hareketler canlandırılmaktadır. Anadolu coğrafyasında önemli bir konumda bulunan Erzincan şehri, coğrafi konum olarak geçiş bölgesi olarak adlandırabileceğimiz bir bölgede bulunduğu için birçok farklı yapıyı kendi kültürel yapısında yoğurmasını bilmiş, bunu

¹⁷ M. Köprülü, Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara,2003,s.93-95

¹⁸ Cemal Şener, Şamanizm, s.77

¹⁹ Dursun Gümüšoğlu, Anadolu'da Bir Köy Eski Konak. İstanbul. 2004.s.52

²⁰ N. Birdoğan, Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik,s.467

²¹ Ali Yaman," Geçmişten Günümüze Kızılbaşlık Alevi Dedeleri",s.276

²² Yusuf Ziya Yörükhan, Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri, Şamanizm. İstanbul.2006.s.92-93; Fatma Ahsen Turan, Şaman Ritüellerinden Alevi Semahlarına Esrarlı Yolculuk, Türk Kültürü Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi. S.56.154-155

²³ F. A. Turan, Şaman Ritüellerinden Alevi Semahlarına Esrarlı Yolculuk, s.158

yaparken de doğu semah ve deyişlerinde kendisine daha farklı bir zemin oluşturmuştur.

Şamanist inanca göre, insan vücudundaki ruh, kötü ruhların etkisiyle vücudu terkettiği zaman hastalık meydana gelir. Ruh uçar gider ve yeryüzünde serseri bir şekilde dolaşır. Çoğu defa da kötü ruhların esiri olur. Buna engel olmak için yapılacak şey, hastanın ruhunun tekrar kendi vücuduna sokabilmektir. Bunu da ancak Şaman yapabılırdı. Bunun için de Şaman kötü ruhlarla savaşmayı iyi bilmeliydi.²⁴ Hastaları nefesleri ile iyileştirme motifi, Veli Baba Menakıbnamesinde de sık sık görülen motiflerden biridir. Rivayete göre ağzı eğri ve kendisine cünun(delilik) arız olan ve masrû (sar'alı) bulunan ve mefluç (felçli) olan çeşitli ağrı ve sancı illetleriyle müptela alanlar gelir, bi-iz-nihi Hüda-Şifayab olurlardı.²⁵

Hastaları nefesleri ile iyileştirme motifini Alevi inancında Dede veya Ananın ocağına giderek; ocağa yüz sürme, şifa dileme şeklinde görülmüştür. Erzincan'ın Kalecik Köyünde yaşayan Derviş Cemal Ocağı'na bağlı Cevahir Anayla yaptığımız görüşmede de özellikle baş ağrısı nedeniyle kendisine gelen insanlara dualar edip, el sürüp, şifada bulunduğunu anlatmıştır.

Şaman inancına göre kötü ruhlar Güneş ve Ay ile sürekli mücadele halindedirler, bazen onları yakalayıp karanlık dünyasına sürüklerler. Güneş ve Ay tutulmasının sebebi de budur. Güneş ya da ay tutulduğu zaman, Şamanistler onları kötü ruhların esaretinden kurtarmak için bağırıp çağırırlar, davul çalarlar. Onlara göre bu gürültüler kötü ruhları korkutmak içindir. ²⁶ Orta Asya budunlarında "Güneş ve Ay Kültünün" bulunduğu tarihin ilk dönemlerinden beri bilinmektedir. Ahmet Caferoğlu, "Türk Onomastiği'nde Ay ve Güneş Unsurları" adlı makalesinde bu konuda oldukça zengin bilgiler vermektedir. Yakut Destanları'nda yüksek ilah derecesinde olan kişinin adı "Yürüng - Aytoyon" dur. Kumuk Destan erlerinden birinin adı "Aygazi" dir.²⁷

Tanrı gücü açıkça görülmektedir.

Tan Tanrı kendisi geldi,

Kalkınız bütün beyler, kardeşler

Tan tanrıyı övelim,

Gören Güneş Tanrı,

Siz bizi koruyun.

Görünen Ay Tanrı

Siz bizi kurtarın

²⁴ M.Eliade, Chamanisme, s.179

²⁵Bedri Noyan ,Veli Baba Menakıbnamesi, İstanbul,,1993,s.83-84

²⁶ A. İnan, Şamanizm, s.29

²⁷ Ahmet Caferoğlu, "Türk Onomastiği'nde Ay ve Güneş Unsurları", Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi. Ankara,1965, S.22. 2-6

Şamanlar da da sabah erkenden güneşe, gece ise ay'a doğru dönerek dua etme inancı vardır. Şaman hakanları her sabah çadırdan çıkarak Güneşe karşı ibadet eder, geceleri ise duasını aya karşı yaparlardı.²⁸

Anadolu'da orta yaşın üzerindeki insanların çoğu, güneşin ve ayın ilk görülmesi sırasında, ya da ay hilalken niyaz eder, dualarla kutsanırlardı. Bunlar İslam'da yoktur. Eski Türk inancı olan Gök-Tanrı (Kök-Tengri) inancından kaynaklanmaktadır.

Erzincan çevresindeki Alevi Zazalar'da sabah güneşin ilk ışıklarının aksettiği taş ve kayaların " Ya Hızır" diye dualarla tazim olunduğu gözlenmiştir. Zira onların arasında yaygın bir inanca göre, Hz. Ali şehit edildiği zaman güneşe dönüşüp göklere yükselmiştir.²⁹ Yine güneş ve ay tutulması olduğu zamanlarda insanların teneke çalarak gürlütü çıkarma, bu sesle kötü ruhların kaçacağı inancı Şamanizm'in etkisidir.

Şah İsmail Hatai, bu ay-gün kültürünü deyişlerinde en güzel işleyenlerdendir. Ali'yi "Güzel Şahım, kamer mahım" diye tanımlar. "Ay Ali'dir, gün Muhammed" veya "Aynayı tuttum yüzüme Ali göründü gözüme" gibi deyişler vardır.

Şamanizm'de Şamanlar'ın üstüne binerek Gök-Tanrı ile konuşmaya gittikleri atlar hep bozdur. Kurbanlık atlar içinde de en değerlisi boz veya kır olanıdır.³⁰ Bu büyük önem dolayısıyla kahramanların atlarına Türk inançlarında, ölüm layık görülmemiştir. Hz. Ali'nin Düldülü gibi Şah İsmail'in Kamer Tay'ı, Köroğlu'nun Kıratı, Baba İlyas'ın Boz'u hep ölümsüzlük atfedilmiştir.

Bir Şaman'ın en temel vazifelerinden biride gelecekte haber vermektir. Eski Türkler ve Moğollar da geleceğe dair haberler öğrenmede koyunun kürek kemiğinin kullanıldığına dair bazı kayıtlar mevcuttur. Hunlar zamanından beri bu usülün yaygın olduğu, Atilla'nın sık sık bu yola başvurduğu bilinmektedir. XIII. yüzyılda Moğol Şamanlarının da aynı yolla geleceği öğrenmeye çalıştıkları haber verilmektedir. Kemik ateşte kızdırılmakta, üzerinde meydana gelen izlerden gelecek okunmaya çalışılmaktaydı.³¹

Alevi inancında da gönül gözü açık dedelerin olacakları önceden bilip haber verme yoluyla kerametlerini gösterdikleri söylenmektedir. Erzincan'ın Çayırılı ilçesi yakınlarında Başköy isimli bir köy bulunmaktadır. Bu köyün en önemli özelliği köyün girişinde yer alan türbedir. Başköylü Hasan Efendi'nin türbesi olarak anılan bu mabet özellikle yaz aylarında kurbanların kesildiği, dileklerin adandığı bir ziyaretgâhtır. Hasan Efendi olarak bilinen bu zat Erzincan ve çevresindeki Aleviler'in dede geleneğinden gelmektedir. Hasan Efendi'nin kimilerince keramet, kimilerince de önsezi olarak değerlendirdiği yüzlerce olağanüstü beyanlar vardır. Bu yörede yaşayan insanların dışında, saygınlığı, güvenilirliği ve otoritesi bu coğrafyanın ötesine taşmıştır. Başköylü Seyyid Hasan Efendi'nin, Alevilik Talip Üzerine Kurulan Yol,

²⁸ Cemal Şener, Şamanizm, s.76

²⁹ Ali Kemali Aksüt, Erzincan Tarihi, s.181

³⁰ W. Radlof, Sibiry'a'dan, Çev. A.Temir. Ankara.1957.s.101

³¹ Ahmet Yaşar Ocak, Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri. İstanbul.2010.s.152-153

Hakk'ın Emri Rızası isimli eserinde de Alevilik öğretisi üzerine açıklamaları vardır. Bu yüzden de Başköy denince ilk akla gelen Hasan dede olmuştur.

Eski Türk İnanç sisteminde Şamanlar meskûn yerlerin dışına, sapa yol kenarlarına, dağ etek veya tepelerin üzerine defnediliyor ve buralara insanların sokulması sakıncalı bulunuyordu. Şaman cesetleri ağaçların dalları üzerine uzatılarak tabiata terk edilmiş, yarı bellerine kadar toprağa gömülüyorlardı. Bazı şaman vücutları kurtlar tarafından yeniliyor ve vücudun yenilen kısımları tekrar kendiliğinden onarılıyor vücut etleniyor inancı vardı. Böylece sıradan olmayan kimselerin vücutlarının dışarıdan bozulmadan kaldıkları inancının eski Türk inançlarından kalma olduğunu görüyoruz.³² Bu inanç motifinin pek çok örneğini Erzincan'da görmekteyiz. Halk arasında Sultan Melek olarak adlandırılan Melik Gazinin Türbesi, Erzincan Kemah ilçesinin 50 km kuzeyinde, Fırat nehrinin kıyısında kayalık bir tepenin üzerinde bulunmaktadır. Farklı mimari yapısının yanı sıra Sultan Melik Türbesi içinde Melik Şah'ın cesedinin mumyalanarak bugüne kadar kalması bu bölgenin inanç coğrafyası açısından zenginliğinin göstergesidir. Erzincan'ın Çağlayan ilçesindeki Kırklar Türbesi, Erzincan merkeze bağlı Binkoç (Cırzını) köyünde halkın Acep Şîr Gâzî dediği türbeleri dağın tepe kısımlarında yer alan türbelere örnek verebiliriz.

Şamanlar'ın ayin esnasında giydikleri elbiselerin süs ve motiflerinin fonksiyonu, Şamana yeni ve sihirli bir beden vermek içindir. Tasvir edilen üç hayvan kuş, ren geyiği ve ayıdır. Ancak kuşun ayrı bir yeri vardır. Bunun da sebebi kuş giysisinin trans halinde öbür dünyaya yolculuk için mutlaka gerekli olmasıdır.³³

Şamanlar'ın giyim ve kuşamlarında, dualarında koç-koyun motifi oldukça önemli yer tutmaktadır. Şaman külahlarının tepe kısmı beyaz koyunyününden örülmüş, kalın kaytanlarla doldurularak zikzak şeklinde dikilirdi.³⁴ Şamanlar'ın giysilerinde işlenen bu koyun-koç figürlerini Anadolu'nun pek çok yerinde ziyaret ya da adak taşlarında görmekteyiz. Koyun -Koç'un evliya derecesine yükseltilmesi Anadolu da yaşamaktadır. Bazı yerlerde Koyun Baba adını taşıyan yatırlar vardır. Bilhassa çocuğu olmayan aileler buraları ziyaret ederek adak adarlarıdır.³⁵ Erzincan'ın Cimin (Üzümlü) nahiyesindeki Akkoyun Baba Mescidini de bu inanç çerçevesinde sayabiliriz. Bu mescit h.701 m.1301/1302 tarihli olup birçok defa tamir görmüş, kerpiç basit bir binadır.³⁶

Yine Tercan'ın Gökçe Köyünde, Kara Yakup adlı yatırı çocuğu olmayan veya yaşamayanlar ziyaret edip dilekte bulunurlar. Dileklerinin olması için, horoz keser, mum yakar ve lokma dağıtırlar. Oğul isteyenler burada bulunan Oğul Veren yatırı ziyaret ederler. Tercan'ın Elatı Köyünde, Emiroğlu Türbesi 'de çocuksuzlar tarafından

³² Yaşar Kalafat, Türklüğün Dini Geçmişi, Ankara.2011.s.238

³³ M.Eliade, Şamanizm, s.186-187

³⁴ A. İnan, Şamanizm, s.93

³⁵ M.Şakir Ülkütaşır, "Türkiye Türklerinde Ad Verme İle İlgili Gelenek ve İnançlar", I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara,1976,s.381

³⁶ A.K.Aksüt, Erzincan Tarihi, s.350

ziyaret edilir. Işık Pınar köyünde Üzeyir Baha'ya kurban kesilip çocuk dilenir ve ağaçlara elbise parçaları bağlanır.³⁷

Binlerce yıldan beri tarihin her safhasında dünyanın değişik coğrafyalarında varlığını ve zengin birikimini sergileyen Türk kültürü, bu birikimini sonunda Anadolu'ya kadar taşımalarını bilmiştir. Alevilik de Türk kültür tarihinin önemli unsurlarından biridir. Türklerin binlerce yıllık yaşam ve tecrübeleri İslami öğretilerle birleşmiş, fakat bu birleşme gerçekleşirken geçmişteki ritüeller terkedilmemiş, İslam inancı içinde yerini almayı bilmiştir. Orta Asya bozkırlarından günümüze dek gelen pek çok inanç ve inanış unsurlarının mevcut olduğu inancı, Anadolu kültür coğrafyasında hala yaşamaya devam ettiğini görüyoruz. Günümüzde Anadolu coğrafyasının değişik yerlerinde İslamiyet adına sergilenmekte olan pek çok dini ritüellerin, gelenek ve göreneklerin aslına bakılırsa, Eski Türk inanç ve inanışın izlerinin ne kadar hâkim olduğu görülecektir.

Türklerin Anadolu'ya yerleşmeye başladıkları XII. Yüzyıl'da bu topraklarda tarihin derinliklerinden kalma birçok kavim yaşamaktaydı. Bu yerleşik halkın milliyeti ve dini ne olursa olsun onlarca uygarlığın yaşadığı toprakların ürünü olmaları yadsınamaz. Göçebe bir topluluk olarak Anadolu uygarlığı topraklarına ayak basan Oğuz boyları bu kültür tarafından yadsınamadı, dışlanamadı, kısa sürede bir kaynaşma oluşmaya başladı.

Şamanizm'le Anadolu Alevî-Bektaşiliği arasındaki benzerlik, bilim adamları tarafından yaygın olarak kabul edilmektedir. İbrahim Kafesoğlu, Mehmet Eröz, Erol Güngör, Bahaeddin Ögel, Ahmet Yaşar Ocak, Cemal Şener, Abdülkadir İnan bunların önde gelenleridir.

Bu benzerliğin en önemli unsuru olan ve Alevi inancının sözlü kültürünü nesilden nesile aktaran Dedeler zaman içinde, siyasi, sosyal, iktisadi, kültürel koşullara göre farklı görevler yapmışlardır. Dede, sosyal hayatta aktif bulunmaktadır. Doğumda, ölümden; evlenme, sünnet ve nikâh törenlerinde, kabir ziyaretlerinde, suçluları cezalandırmada, dargınları barıştırma ve benzeri dini içerikli işlerde Dedenin fonksiyonu büyüktür. Önceki dönemlerde Dede, kırsalda yaşayan Alevilerin gündelik hayatta karşılaştıkları problemleri çözüme kavuştururken ocaklar ve ocak sistemine bağlı olarak günümüze kadar gelmiştir.

Özellikle Alevî ve Bektaşî inancında dedelik kurumunun işleyiş biçimi, ocakların hastalıklara ve insanlara zarar veren durumlara karşı taşıdıkları özellikler, dedelerin Cem'deki işlevleri ve bu ibadetlerin müzik eşliğinde kadınlı erkekli birlikte yapılması, erkân çubuğu, güneşe ve aya niyaz, kutsal ziyaret yerleri, türbelerde bulunan ağaçlara çaput bağlama, türbe yanında çıkan suların kutsal kabul edilmesi, kutsal günlerde türbelerin başında mum yakma, düğün davetiyesi yerine konuklara mum gönderilmesi ve daha bir çok örnek Şaman adetlerinin Anadolu'daki devamıdır.

KAYNAKÇA

³⁷Abdurrahman Küçük, "Erzincan ve Çevresinde Halk İnançlarına Toplu Bakış", III: Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildiriler C.IV. Ankara. 1987.s.315-328

- Aksüt, A.K. (1931). Erzincan Tarihi. Ankara.
- Birdoğan, N. (2010) Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik. Ankara. Kaynak Yayınları.
- Caferoğlu, A.(2002). "Türk Onomastiğinde Ay ve Güneş Unsurları", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi. S.22. 2-6
- Eliade, M.(1964). Chamanisme. New York.
- Eröz, M.(1977). Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik. İstanbul.
- Eröz, M.(1990). Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik. Ankara. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gümüşoğlu, D.(2004). Anadolu'da Bir Köy Eski Konak. İstanbul.
- Kafesoğlu, İ.(1980). Eski Türk Dini. Ankara.
- Kalafat, Y .(2010).Doğu Anadolu'da Eski Türk inançlarının izleri, Ankara
- Kalafat, Y.(2011). Türklüğün Dini Geçmişi, Ankara.
- Komisyon,(1959).İmam Cafer Buyruğu. İstanbul
- Korkmaz, E. (2003). Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimler Sözlüğü. İstanbul.
- Kop, K.(1933). Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğusu. Ankara.
- Köprülü, M.(2003). Türk Edebiyatı Tarihi. Ankara.
- Küçük, A.(1987). "Erzincan ve Çevresinde Halk İnançlarına Toplu Bakış", III: Milletlerarası Türk Folklor Kongresi (Bildiriler). C.IV. Ankara.
- İnan, A. (1995). Tarihte ve Bugün Şamanizm. Ankara.
- Ocak, A.Y. (2010). Alevi ve Bektaş İnançlarının İslam Öncesi Temelleri. İstanbul.
- Özgül, V. "Kışım Marı (Evliyası) ve Tarık-Pençe Kavgası". Türk Kültürü Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi. S.18. 33-44
- Radlof, W.(1957). Sibiryadan, Çev. A.Temir. Ankara.
- Subaşı, N.(2003).Anadolu Aleviliği Üzerine, Bilim name: Düşünce Platformu, I, sayı: 1
- Şener, C. (1997) Şamanizm. İstanbul.
- Talas, M. (2005).Eski Türk Dini Olan Gök Tanrı İnancı ve Türk Alevilik-Bektaşiliğinin Benzerlikleri. Türk Kültürü Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,S.33. 6-7
- Turan, F.A. (2010) Şaman Ritüellerinden Alevi Semahlarına Esrarlı Yolculuk, Türk Kültürü Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi. S.56.154-155
- Turan, O.(1993).Selçuklular ve İslamiyet. Ankara.
- Türkdoğan, O.(1995). Alevi Bektaş Kimliği. İstanbul.
- Noyan, Bedri.(1993) Veli Baba Menakıbnamesi. İstanbul.
- Ülkütaşır, M.Ş "Türkiye Türklerinde Ad Verme İle İlgili Gelenek ve İnançlar", I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Ankara,1976
- Yaman, A. (1998). " Geçmişten Günümüze Kızılbaşlık Alevi Dedeleri", I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri.22-24Ekim.
- Yaman, A. (2000). "Anadolu Aleviliğinde Ocak Sistemi ve Dedelik Kurumu", Uluslar Arası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri.23-28 Kasım

Yaman, A. (2012). Alevilik Kızılbaşlık Tarihi. İstanbul.

Yıldız, H.(2004). Anadolu Aleviliği: Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme. Ankara

Yıldırım, R. (2012). Kıştım Marı: Dersim Yöresi Kızılbaş Ocaklarını Hacı Bektaş Evladına Bağlama Girişimi ve Sonuçları, Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi C.1. S.1

Yörükhan, Y. (2006). Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri, Şamanizm. İstanbul.